

**С.Қ. Бердібаева
Ұ.Б. Төлешова**

ПСИХОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ЭТНОМӘДЕНИЕТ МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ШЕШІЛУІ

Қазақстан Республикасы өзін азаматтардың тең құқығы заңды тұрғыда бекітілген демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде жариялайды. Оған Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың ОБСЕ-нің мәдениетаралық, дінаралық және этникааралық төзімділік бойынша жиналысындағы сөзі тағы да дәлел болады: «... Қазақстанда маңызды стратегиялық міндет шешімін тапты – ұлттық азшылықтардың олардың мәдени және ұлттық бірдейлігімен байланысты қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін максималды түрдегі барлық жағдайлар жасалынды. Оның ішінде ең маңыздылары мәдениет және білім, туған тілін сақтауға қатысты. Қазақстанда қоғам мен мемлекеттің сұхбат ету қағидасы басшылыққа алынған ұлтаралық келісімді сақтаудың ұтымды жүйесі қалыптасқан» деген болатын [1].

XX ғасырдың 60-70 жылдарынан бастап әлемдік масштабта халықтардың өз тұрмыс салтын сақтауға ұмтылу, ерекше тұрмыстық мәдениеттің мәнін көрсету, этностық идентификация мәселесіне байланысты үдерістер қатты белең алды. Бүгінгі күні этностық қайта өрлеу жаңа замандағы адамзат дамуының басты факторы болып отыр. Адамдардың өзі түпкі шығу тектеріне көңіл бөлуі әртүрлі формаларда көрінеді-көне ескі салт дәстүрлерді реанимациялау, кәсіби мәдениетті фольклоризациялау, өзінің ұлттық мемлекетін құру.

Қазіргі уақытта Қазақстанда мәдениетке, тілге, ұлтқа ұлттық мінез-құлыққа көп көңіл аударылып жатыр. Этнопсихология элементтерінің халықтар өмірінде және олардың басқа ұлттармен қарым-қатынасында маңызы зор. Оны бүгінгі тарихтан, ұлттар мен халықтардың мәдени даму кезеңдерінен, олардың өзара қатынасынан байқауға болады. Шын мәнінде, халық идеалдары, қызығуы, құндылықтары, түсініктері, сезімдері этностық қауымды біріктіреді. Олардың тарихи үрдістің субъектілері деп қарауға болады. Мәдени дамуға және этномәдени қауыммен қарым-қатынасқа өз ықпалын тигізетінін де осы реттен еске аламыз. Этнопсихология өзінің даму жолында көптеген қиындықтарға кездесті. Ол басқа ғылымдардың арасынан да орын таппай, өткен ғасырдың алғашқы он жылдығында да белгілі орынға ие бола алмады. Ғылым болмай, жәй пән ғана ретінде, этнография мен тіл білімдеріне жақын орналасқаны жайлы мәлімет Е.А. Будилованың еңбегінде жазылған. Ертеде рухани психологиялық аймақтағы этностық айырмашылық мәселесі және оның күнделікті тұрмысқа, халықтар мәдениетіне, жалпы оның іс-әрекетіне әсері көптеген ғалымдарды қызықтырған.

Белгілі жазушы, ғалым М. Әуезов этнопсихология, ұлттық мінез туралы тұжырымдарында әр халықтың, не ұлттың өзіне тән мінез-құлқы, темпераменті, талғам-түсінігі, әдет-ғұрып, салт-санасы болатындығын, қоғамдық сананың осынау ұлттық бояуларға қанық болуы қажеттілігі айтылған. Халықтың

ғасырлар бойы дамып, қалыптасқан ортақ рухани тіршіліктері (фольклор, тіл, дін, өнер, дәстүр, салт, әдет-ғұрып т.б) ұлт психологиясының ерекшеліктерін танып білдіретін басты өлшемдер дейді. Өлең жырды бірден, табан астында жанынан шығарып айту, суырып салма қабілеттілік, қиыннан қиыстырулар, тіл байлығы, сөз қабілетіне табыну халқымыздың ұлттық психологиясының басты ерекшеліктерінің бірі.

Біздің еліміздегі этнопсихологиялық мәселелер туралы зерттеулерді екі негізгі бағытта қарастыруға болады. Жұмыстардың бірінші тобын көптеген ұрпақтардың шығармашылық даналығының негізі болатынын халықтың психологиялық тәжірибесін зерттеп құрайды. Осы тәжірибені ғылыми тұрғыда зерттеудегі маңызды қадам ретінде Ш. Уалиханов, Ж. Аймауытов, Т. Тәжібаев және т.б. ғалымдардың еңбектерін атауға болады. Бүгінгі таңда осы дәстүрді психологиялық тұрғыдан Қ.Б. Жарықбаев, С.М. Жақыпов, С.Қ. Бердібаева т.б. ғалымдардың еңбектерін атауға болады.

Қазақстан Ұлттық энциклопедиясында Ұлт – ортақ тілі, қалыптасқан мәдениетті біріктіруші, салт-дәстүрлері мен діні бар адамдардың әлеуметтік бірлестігі. Сонымен бірге көптеген ұлттардың ортақ аумағы, ортақ экономикасы, сол ұлт өкілдерін біріктіретін мемлекеті болады. Ұлттың қалыптасуына адамдардың бірлігінің бастауы болатын ортақ этногенетикалық тек те маңызды рөл атқарады. Осындай талап тұрғысынан қарастырғанда «ұлт» және «этнос» ұғымдары бір-біріне өте жақын, екіншісі біріншісінің туып, қалыптасуына негіз болады. Этностан айырмашылығы ұлттар этностық белгілерге қоса саяси, экономикалық және әлеуметтік белгілерге ие болады. Дегенмен, әлі де философтар мен саяси-әлеуметтанушылардың ой-пікірде «ұлт», «этнос» категориялары туралы бір арнаға тоғысқан түсінік қалыптаспаған [2].

Кез-келген халық немесе ұлт өзінің тек экономикалық, әлеуметтік, даму дәрежесімен ғана емес, сонымен қатар өмір сүру салтымен, тұрмысымен, тіл дәстүрімен, өзінің мәдени байлықтарымен, психологиясымен, мінез-құлық қалыптастыру мәселесінің негізгі бастауы халықтық педагогика Қазақстан қоғамының жаһанданушы әлемдік қоғамдастық талаптарына тез бейімделіп, жаңа сапалық дамуы арқылы озық дамыған елдердің қатарына кешікпей келіп қосылуы адамдарға қойылатын талапты түбірімен өзгертті. Қоғамның әлеуметтік әлеуеті, міне, ендігі жердегі шешуші күш – осы. Әрине, бұғанға дейінде адамдарсыз ешқандай қоғамдық мәселе шешілмеген, ешқандай жаңалық ашылып өмірге пайдаланылмаған.

Қ. Салғараұлы «Ертеңі бар ел боламыз десек» деген еңбегінде «Ұлттық сана деген абстракты ұғым емес, ол ұлт тірлігінің тұрмыстық көрінісі, былайша айтқанда, сол ұлтты құрайтын халықтың бүкіл ғұмынамасының, әдет-ғұрпының, салт-дәстүрінің, әдебиеті мен мәдениетінің, өнерінің, тұрмыс тіршілігінің тарихын білу дәрежесін, яғни халықтың өзін-өзі жете танып, түсінуі» - деген болатын.

Әр ұлттың тілі мен дінінен басқа өзіне тән этностық ішкі құрылымы түріндегі иммунитеті болады, бұл құрылым мемлекеттік әкімшілік – аумақтық бөліністің ең төменгі сатысын қалыптастырады. Аталмыш бөлініс негізінен отырық сипатты халықтарда кеңістік-материалдық ресурс бойынша, ал көшпелі қоғамда адам ресурсы бойынша жүзеге асады. көшпелі қазақ (қазіргі қазақ үшін ауыл болғанымен) үшін өзінің жеті аталы руы мемлекеттік құрылымның негізгі мәйегі еді. Тіпті, қазақ руына қосылмайтын қожалық және төлеңгіттік институттардың өзі де белгілі бір дәрежедегі

сословиелік мемлекеттік құрылымның рулық көрінісі болатын. Қазақ құрылымының бұл төменгі деңгейінің беріктігі сонда, қазақ ұды да, суды да руымен ішетін. Бұл құрылымның бір өзі көшпелі ортада қазіргі жергілікті мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін өзі басқару (дұрысы - меңгеру) аталатын институттарды айырбастап келген.

Кез-келген қазақтың қазақтығы оның белгілі бір рулық етенелікке тиістілігімен өлшенетін. Тіпті, қазаққа кірген басқа кірме жұрттардың өзі де өзіне сай «аспан алып», руын жасақтайтын. Алайда, қазақтың рухани иммунитетін жоюға бағытталған кеңестік идеологияның қазақтың сүйегінен өткені сондай, қазір бұл турасындағы әңгіме ұлттық антитақырып деңгейіне жетті, яғни қозғауға болмайтындай самоцензура қалыптасқан. Ал, біз тарихтың мұрағатына айналған рулық бөліністі аңсамасақ та, қайта қалпына келтірмесек те, қазақ үшін жаһандану алапатына этностық деңгейде қарсы тұрарлық қауқарды қанша жасырсақ та, жеті аталық туыстық қарым-қатынастан ұлттық иммунитеттің ұшығын көреміз. Бұл туыстық шетелге шашыраған қазақтардың өмірі арқылы сынақтан өткен бүгінгі ең тиімді этностық құрылым болып отыр.

Белгілі философ Ғабитов Т.Х. «Әрбір ұлттық мәдениет бос кеңістікте емес, адамдандырылған қоршаған ортада әрекет етеді. Мәдени кеңістік оқшау, мәңгіге берілген енші емес. Ол тарихи ағынның өрісі болып табылады» [3] деген болатын.

Қазақ мәдениеті еуразиялық Ұлы дала көшпелілерінің мұрагері болып табылады. XV ғасырдың 60-шы жылдары қалыптаса бастаған ішкі танудың логикасы. Қазақ мәдениеті тұтас түрік өркениетінің ыдырауы нәтижесінде қалыптасты. Тірі пассионарлық, ұлттық күшті тұтас түрік мәдениетінің шеңберін бұзып өтті. Оның көлеңкесі бар, тұтас көшпенділік түрік өркениетінің ыдырауы, оның маңайындағы империяның бас көтеруіне әкелді. Жаңа бас көтерген империялар түбінде түрік империяның бодандыққа алды. Ұлттық мәдениет табиғи ортамен байланысты. Кез келген ұлттық мәдениеттің негізінде белгілі бір табиғи ареал жатыр. Ол оқшау жатады. Қазақ мәдениеті бұрынғы Еуразиялық Ұлы Көшпенділер даласының мұрагері болып табылады. Ұлттық мәдениет кез келген тірі жан сияқты жану, даму, өсу, өшу кезеңдерінен өтеді.

Н. Данилевский әр халықтың (этностың) 3 кезеңі бар дейді:

1. Этнографиялық (қор жинау) – 1000 жылға дейін созылады (ұлттық менталитеттің қалыптасуы);
2. Мемлекеттік – 300-350 жылдарға созылады (міндетті түрде ұлттық өркениет гүлдену үшін мемлекет қажет);
3. Өркениеттік (осы кезеңде ұлттық мәдениет әлемдік мәдениетке қосылып, өз жемісін береді).

Мәдениет адамзат әрекетінің нәтижесі болып табылғандықтан, адамдар жиынтығысыз тіршілік ете алмайды. Бұл жиынтық, тұтастық мәдениет субъектісі және оның жаратушысы, сонымен қатар мәдениет тасымалдаушысы болып табылады. Әрбір ұлт өз мәдениетін қалыптастырып, оны сақтауының басты мақсаты – халықаралық аренада өз құқығын жүзеге асыру. Ұлт мәдени шынайлық ретінде өзін әртүрлі сфераларда – дәстүр, ерік-жігерінің бағыттылығы, құндылық бағыттылығы, тіл, жазба үлгілері, поэзия, дін және т.б. көрсетеді. Бұл әр ұлттың ең басты міндеті және сол үшін қызмет етуі қажет, яғни, өзін ерте заманнан атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа мұра, мирас болып келе жатқан сүйекке сіңген ұлттылықты жоғалтып алмау

және қадірін аяқ астына тастамау. Сонымен қатар, ұлт өз өмір сүру ареалында мемлекетті құрып, оның егемендігін сақтауы қажет.

Өзіндік ерекшелікті сақтау және оны нық етіп бекіту ұлттың ішкі күштерінің белсенділігіне және ұлттық ішкі энергияларды сыртқа шығаруға да байланысты. Тұтастықтың, жиынтықтың мәдениеті жеке тұлғалар мәдениетінен құралған нәтиже болып табылмайды және ол жеке тұлғалық қасиеттен жоғары; ол адамдар тұтастығының құндылықтар жиынтығы, шығармашылық нәтижелер және мінез-құлық стандарты болып табылады. Мәдениет – бір адам баласын адамдар тұтастығының бір мүшесі ретінде қалыптастыратын жалғыз күш. Ұлттық ерекшеліктерді сақтау мәдениеті Әлемнің көптеген халықтарымен өзара қатынаста байи түседі. Жеке тұлғаның еркіндігі, әлеуметтік бірігудің жоғары деңгейлігі, әлеуметтік теңдік және т.б. – бұлардың барлығы қандай да болмасын аз санды халықтың өмірге деген қабілеттілігін қамтамасыз ететін және ұлттық талпыныстар мен мақсаттарды жүзеге асыратын негізгі құндылықтар. Өмірлік маңызы бар жағдайларда адам баласына қоғам принциптеріне сәйкес келетін дұрыс шешім табуға көмектеседі.

Этностық өзіндік сананың құрылымы, этностық эдентификация, өз «менін» бастан кешіруі, әсерленуі, өзіндік қатынасты белсендіру, этнорухани мәдениетке, ұлттық тілге, халық салтына, дініне, әдет-ғұрпына, мәдениетіне деген психологиялық орнықтылық сияқты белгілермен анықталады. Этнофакторлардың мәнді өсуі этностық өзіндік сананы күшейтеді. Этностық өзіндік сана индивидуалды қасиеттердің әртүрлі деңгейдегі ерархиялық байланысын детерминациялайды қасиеттердің және интеграцияланған индивидуалдықтың дамуының жүйелі ұйымдастырушысы функцияларының орындайды, әрі реттейді. Этностың басты объективті тасушысы болып табылатын «ұлттық мәдениеттің » әлсіреуі барысында өтетін этностық өзіндік сананың күшеюін «этникалық парадокс» деп айтуға болады. Бұл парадокстың болу себебі ұлттық өзіндік сананың компенсациялаушы функциясымен байланысты, соны күшейту және бекіту, этностық өзіндік сананың объективті негізі – халықтың, этностың, ұлттың өзіндік қайталанбас мәдениеттің әлсіреуінде пайда болатын негативті әсерлерді теңестіреді.

Этносаралық бейбітшілік пен татулық – бүгінгі қазақстан қоғамында күн тәртібінде тұрған маңызды мәселелердің бірі. Ол еліміздің дамуының жаңа кезеңінде ерекше мәнге ие болып отырған сұранысы және талабы. Мәселенің қойылуы Қазақстан Республикасының Президенті Н.А. Назарбаевтың Қазақстан Халқы Ассамблеясының XV сессиясында қоғамымыздағы қазіргі қалыптасқан саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдайды және достық пен өзара түсіністікті сақтау және нығайту туралы берген ұсыныстары мен тапсырмасына сай. Мұнда Елбасы еліміздегі этносаралық және конфессияаралық қатынастардың теориясы мен практикасының өзекті мәселелерін, және осыған орай олардың болашаққа арналған нақты міндеттерді тұжырымдады [4].

Әрине, еліміздегі бүгінгі саяси-әлеуметтік ахуалды сақтаудың, Қазақстан халқының бірлігін одан да әрі нығайта берудің қаншалықты маңызды екені баршамызға аян. Осыған орай Қазақстанның бұл саладағы әр қашанда ескерілуге тиісті түйінді мәселелер маңыз алары сөзсіз:

- Қазақстанның тәуелсіз және біртұтас дамуының бірден-бір кепілі оныңунитарлы мемлекетін жан-жақты дамытып нығайту;

- Қазақстан мемлекетінің негіз құраушысы, тарихи тірегі болып табылатын қазақ халқының мүдделері мен объективтік жағдайын мойындап жүзеге асыру;

- Қазақстан халықтары мен ұлыстарының ұлттық мәдениеті, дәстүрлері мен тілдерін дамыту, олардың рухани бірлігін нығайту:

- Қазақстанды мекендейтін ұлттар мен ұлыстардың, олардың ішінде әсіресе ұлттық азшылық деп саналатындардың саяси және құқықтық қорғалуын қамтамасыз ету:

- елдегі саяси тұрақтылықты, ұлтаралық бейбітшілік пен келісімді нығайта беру; ТМД елдерінде, сондай ақ Қытайда, Монғолияда, Түркияда және басқа да мемлекеттерде тұратын қандастарға қолдау көрсету, олардың Қазақстанмен байланыстарын нығайтуға жәрдемесу.

Мемлекеттік ұлттық саясатты нәтижелі жүзеге асыруда дәлелді жаңғыртушылық жолды тандап, қоғамдық бірлік пен бітімгершілік бастамасының негізін нығайтып өрістете берудің маңызы зор. Сондықтан да әлемдік дағдарыс және оның зардаптарын еңсеру жағдайында бүгінгі Қазақстанда мемлекеттің ұлттық бірлік саясатын-бүкіл қазақстандықтардың ұлт және діни наным-сенімінен тәуелсіз бір-біріне өзара құрметі мен теңдігін жүзеге асыру, қоғамдық келісім иен этносаралық қатынастарды үйлесімділеуді нығайту аса зор маңыз алып отыр.

А.Я. Гуревич өзінің мазмұны жағынан өзгеріп отырғанымен, тарихтың кез келген дәуірінде адамға тән негізгі концептуалды және сезімдік категорияларды әмбебапты деп санайтындығын бөле жара атап көрсетеді. Бұл әртүрлі тарихи дәуірлердегі мәдениет пен қоғам өмірін түсіну үшін мұндай категорияларды зерттеудің бірінші кезекті маңыздылығын көрсетеді.

С.Н. Артоновский «Әр халықтың мәдениеті өзіне тән ерекшелігімен дараланып көзге шалынады. Алайда басқа халықтардың әсерінсіз таза, дара ұлттық мәдениет тіпті де кездеспейді. Ұлттар мен халықтардың материалдық және рухани байланысы, қарым – қатынасы арқылы олар бір – бірін мәдени байлығы жағынан толықтырады» – дейді [5]. Әртүрлі ұлтпен халықтарда кездеспейтін, қайталанбайтын таза ұлттық салт- дәстүр ешбір елде болмақ емес. Бір ұлтта бар салт-дәстүрлер, ұлттық ою өрнек, тағам, спорттық ойын түрлері екінші бір ұлтта да белгілі ұқсастықпен және өзіндік ерекшелігімен көрініс береді.

Этномәдени білім беру стратегиясы - өз тарихын, мәдениетіне тиісті сфера арқылы берілуіне негізделген, ұлттық этномәдени ұқсастығын жүзеге асыруға бағытталған. Сонымен бірге, белгілі мемлекетте тұратын барлық этностардың мемлекеттік интерациясы маңызды болып табылады. Ал бұл жағдай білім беру жүйесі арқылы тиімді жүзеге асырылады.

Этномәдени білім беру – ана тіліне, мәдениетіне қатыстырып және әлеуметтік мәдениетті қабылдау арқылы этномәдени ұқсастығын сақтауға бағытталған. Сонымен бірге ол трансляциялық, дамытушылық, дифференциялық және интеракциялық функцияларын атқарады.

Этномәдени білім беру негізгі тапсырмаларының бірі – ол өз мәдениетін ғана біліп қоймай, сонымен бірге тұтас дүниеге көзқарасы қалыптасқан мәдени тұлғаны тәрбиелеу болып табылады. Яғни, этномәдениеттілікті есепке алу барысында жеке тұлғалардың талап-тілектеріне сай сөздерді қолдану әрекеті іске асырылады.

1. Выступление Президента РК Н.А. Назарбаева на Совещании ОБСЕ по меж-культурной, межрелигиозной, межэтнической терпимости. - 13.06.2006г. – 27 с.

2. Дмитриев А.В. Этнический конфликт: теория и практика. – М.: Просвещение, 1998. – 210 с.

3. Ғабитов Т.Х. «Қазақ мәдениетінің типологиясы». А.: Қазақ университеті, 1998. – 320 б.
4. Назарбаев Н. Ұлттық бірлік-біздің стратегиялық таңдауымыз. Қазақстан халқы Ассамблеясының XV сессиясындағы баяндамасы. // Егемен Қазақстан 27 қазан 2009 ж. – 10 с.
5. Сапронов П.А., Куликова Н.М. Культурная среда и формирование личности. Л., 1981. – 350 с.

Авторы в статье на основе анализа философских, психологических, педагогических трудов определяет свою позицию в отношении этнокультурных проблем в психологической науке.

The authors of the article determine their position to the range of ethnical and cultural issues in psychological science based on the analysis of philosophical, psychological, pedagogical works.

М.П. Кабакова

СЕМЬЯ ВОЕННОСЛУЖАЩЕГО КАК ОБЪЕКТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Актуальность данного исследования обусловлена рядом обстоятельств: некоторые общемировые тенденции и процессы, в частности, наступление эры глобализации, актуализация проблем сепаратизма, международного терроризма, существующие военные угрозы повышают роль и значение силовых структур. Это, в свою очередь, ведет к усилению требований к профессиональным военнослужащим, в том числе по вопросу боевой готовности и совершенствованию морально-волевой составляющей боевого потенциала армии. Все это усиливает роль семьи как среды, в которой современный военнослужащий получает эмоциональную и моральную поддержку, компенсируя этим все трудности воинской службы. А стабильность семейных отношений военных как некий надежный тыл способствует укреплению обороноспособности государства.

Следует отметить, что семья военнослужащего в казахстанской психологической науке только сейчас становится объектом специального исследования в силу своей большей «закрытости» и удаленности, нежели другие типы семей. Данное исследование представляет собой одно из первых в этом направлении.

При этом необходимо отметить, что в российской науке последние два десятилетия наблюдается повышенный интерес исследователей к социально-психологическим особенностям и проблемам семей военнослужащих, о чем свидетельствует большое количество работ (Андреева, 2006; Власова, 2003; Евченко, Разов, 1999; Загорная, 2007; Корчмарюк, 1998; Моцарь, 2004; Семикина, 1990; Харитонов, Тимченко, 2002 и др.) [1;2;3;4;5;6;7;8].

Эмпирическое исследование семей военнослужащих, проведенное автором статьи в 2007-2008 гг. в Алматинской области, показало результаты довольно схожие с данными, полученные российскими исследователями. В нашем исследовании приняло участие 40 полных, однонациональных семей военнослужащих Жетыгенского гарнизона Сил Воздушной Обороны Вооруженных Сил Республики Казахстан (всего 80 человек).